

DEMOKRASİSİZ HALKLARDAN HALKSIZ DEMOKRASİLERE: DAĞILAN SSCB VE SONRASI*

FROM DEMOCRACIES WITHOUT PEOPLE TO PEOPLE WITHOUT DEMOCRACIES: DISSOLVED USSR AND AFTERWARDS**

Tuğrul KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
tuğrulkorkmaz@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5497-6314.

Geliş Tarihi: 25 Ağustos 2023; Kabul Tarihi: 16 Ekim 2023
Received: 25 August 2023; Accepted: 16 October 2023

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1985 Gorbaçov iktidarında “Glasnost” ve “Perestroyka” ile başlayıp altı yıl süren reformların ardından 1991’de dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nden (SSCB) ortaya çıkan devletlerin siyasal sistemlerini ampirik demokrasinin temel niteliklerinden olan özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması ile çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği bağlamında değerlendirmektir. Çalışmanın problematiğini uzun yıllar komünist sistemle yönetilmiş bu devletlerde dağılma sonrasında hangi yönetim biçimlerinin, parti sistemlerinin tercih edildiği, demokratik gelişimin ne ölçüde sağlandığı ve bu ülkelerin siyasal sistemlerine yön veren faktörlerin neler olduğu hakkında fikir edinmek oluşturmaktadır. Betimleyici ve karşılaştırmalı tarihsel yöntemlerin bir arada kullanıldığı çalışmada kısaca SSCB’nin dağılma süreci sonrasında bölgede ortaya çıkan yeni devletlerin siyasal durumu, ortaya çıkan yeni devletlerde tercih edilen siyasal sistemler ve bunların özellikleri, bu devletlerden kaçının demokrasiye yöneldiği ve bu demokrasilerin nasıl işledikleri gibi soruların cevapları aranmaya

* Bu çalışma 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi’nde 28 Ağustos 2012’de Kırım/Ukrayna’da sunulan aynı başlıklı bildirinin revize edilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

** This study is the converted version into an article by revising the paper with the same title presented at the 10th International Turkish World Social Sciences Congress in Crimea/Ukraine on 28 August 2012.

çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen başlıca sonuç olarak dağılma sonrası SSCB'den ortaya çıkan on beş bağımsız devletin tamamının demokratik bir siyasi sistem kurma çabası içinde olmalarına rağmen, yalnızca birkaç devletin başarılı olduğu tespiti gösterilebilir. Bir diğer sonuç olarak ise bu devletlerin büyük bölümünde yeni tesis edilmeye çalışılan bu demokrasilerde komünist sistemden miras kalan tek parti/öncü parti zihniyetinin devam etmekte olduğundan bahsedilebilir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Eksik Demokrasi, İlliberal Demokrasi, Demokratikleşme.

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the political systems of the states emerging from the dissolved Soviet Union in 1991, following the six-year reforms initiated by "Glasnost" and "Perestroika" during Mikhail Gorbachev's regime in 1985, in terms of conducting free, fair, and regular elections which are fundamental attributes of empirical democracy through to context of the majority's governance/changeability. The problematic of the study revolves around understanding the preferred forms of governance and party systems in these states that had been ruled by communist systems for many years, after their dissolution. It also seeks to determine the extent of democratic development and the influencing factors behind the political systems of these countries. The study employs both descriptive and comparative historical methods to investigate the political situations of the newly emerged states in the region after the collapse of the USSR. It delves into the preferred political systems in these new states and their characteristics, as well as exploring how many of these states transitioned towards democracy and how these democracies function. The main conclusion drawn from the research is that despite all fifteen independent states emerging from the dissolved USSR attempting to establish democratic political systems, only a few have been successful. Another notable result is that in many of these states, the legacy of the communist system's single party/vanguard party mindset persists in the newly attempted democracies.

Keywords: USSR, Imperfect Democracy, Illiberal Democracy, Democratization.

GİRİŞ

Etimolojik kökene dayalı tanımı ile Grekçe halk, halk kitlesi veya yurttaşlar anlamına gelen *demos* ve egemen olma, iktidar kullanma ve yönetme gibi anlamları olan *kratein* kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan demokrasiyi halk egemenliği, iktidar kullanımı ya da çoğunluğun egemenliği şeklinde tanımlayabilmek mümkündür. Modern ve en bilindik tanım olarak ise eski Amerikan

Başkanı Abraham Lincoln'ın de söylediği gibi *halkın halk tarafından halk için yönetilmesi* verilebilir (Schmidt, 2001: 13).

Gerek etimolojik gerekse modern tanımlar göz önünde bulundurulduğunda hepsinin ortak noktası halkın yönetimi olgusudur. Buradan hareketle halkın, demokrasi için vazgeçilmez olduğu sonucuna varılabilir. İşte bu tanımları farklılaştıran belkide son tahlilde halkın kim olduğu sorusuna verilen yanıttır. Antik Yunan'dan günümüze cevabı aranan bu soru, bir anlamda farklı demokrasi teorilerinin de ortaya çıkmasını sağlayan ve cevabı üzerinde uzlaşılammış bir sorudur. Dönemlere, düşünörlere ve ideolojilere göre farklılık gösteren, kimlerin *halk* olarak göröleceği noktasında etnik kökenden dine, iktisadî durumdan medenî duruma kadar birçok farklı yaklaşım görölmektedir. Demokrasi teorilerinin oluşmasında halk kavramının içeriğinin tanımlanmasının yanı sıra bir de demokrasi için olmazsa olmaz şartlar olarak ele alınabilecek olan temel nitelikler vardır.

Özgürlük ve eşitliği olabildiğince ve en az eksiyle sağlama hedefine dayanan ampirik demokrasinin altı temel niteliğinden bahsedilebilir. Bunlar; özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması, çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği ve azınlık haklarının garanti altına alınmış olması, garanti altına alınmış sivil/medenî haklar ve siyasal özgürlükler, çoğulculuk, seçilmişlerin üstünlüğü ve ekonomik özgürlüklerin sağlanması olarak özetlenebilir. Bu çalışmada demokrasinin bahsedilen niteliklerinden ilk ikisi olan, özellikle, özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması ve çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği niteliklerinin üzerinde durularak post Sovyet dönemde ortaya çıkan devletlerde bu niteliklerin ne ölçüde yerine getirildiği hakkında fikir sahibi olunmaya çalışılacaktır.

Bu anlamda, siyasal iktidarı kullanacak kadro veya kişilerin yönetilenler tarafından belirlenmesini niteleyen seçimleri demokrasilerin vazgeçilmezi olarak görmek mümkündür. Seçimler özgür olmanın yanı sıra adil ve eşit şartlarda düzenli aralıklarda eşit rekabet şartlarında yapılmalı ve seçmenlerin oyları eşit yani aynı ağırlıkta olmalıdır.

Seçimlerin düzenli ve sık sık yapılması vatandaşların siyasal iktidar ve gündem üzerinde son sözü söyleme hakkını saklı

tutarken, aynı zamanda da bir denetleyici olarak siyasal yönetime katılmalarını sağlamaktadır (Dahl, 2001: 99).

Demokrasinin temel niteliklerinden ikincisi olan çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği ise özgür, adil ve düzenli seçimlerle yakından ilişkilidir. Fakat demokrasileri yalnızca seçimlere indirgemekte doğru olmayacaktır. Toplumda çoğunluk tarafından benimsenen bir politikanın veya çözümün iktidar olabilme şansı bu temel nitelik sayesinde olabilir. Yani birinci nitelikte bahsedilen seçimler bir anlamda yönetimin barışçı yollarla el değiştirmesini sağlarken azınlıkların ya da muhalefetin de bir gün iktidara gelebileceğinin kapısını açmaktadır. Sivil ve medenî hakların garanti altına alındığı ve özgürlüklerin sağlandığı ortamlarda ifade özgürlüğüyle de bağlantılı olarak azınlıktaki görüş ve düşünceler barışçıl yollarla düşünce ve programlarını anlatabilmekte ve bu sayede çoğunluğun tercihine mazhar olabilmektedir (Dursun, 2008: 177).

Birbirleriyle bu denli bağlantılı bu iki temel niteliğin ne ölçüde karşılandığı, demokratik siyasal sistemi tercih etmiş bir ülkede demokrasinin durumuyla ilgili fikir verebilir. Bu çalışmada ise dağılan SSCB ve sonrasında ortaya çıkan ülkelerle ilgili bazı bilgiler paylaşılarak özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması ve çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği niteliklerinin üzerinde durularak daha önce 2012 yılına kadar yapılan analizler, 2012 sonrasında da incelenerek mevcut durum gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Başlık açıklamasında da belirtildiği üzere, bu çalışmanın ilk hali 2012 yılında Kırım/Ukrayna'da 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bir tebliğden ibarettir. Her şeyin hızla değiştiği, yeni dengelerin oluştuğu, jeopolitik ve jeostratejik olarak makale konusu bölgedeki güç mücadelelerinin neredeyse Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi alevlendiği bir süreçte, bu ülkelerin son 10 yıllık periyotlarının da analizlere eklenmesi, çalışmanın zaman ölçeğini geliştirmekle birlikte, ülkelerin yönelimlerinin de ortaya çıkmasında faydalı olacaktır. Böylelikle aynı zamanda makalenin ilk halinin sunulduğu 2012 yılında yapılmış olan tespitlerin ve analizlerin, doğruluğu ve yanlışlığı da bu bağlamda ortaya çıkacaktır.

Çalışmanın bu nüshasında daha önce özet geçilen, fakat günümüz dünyasında sayıları oldukça artan *eksik demokrasilere* daha detaylı değinilecektir. Sonrasında post Sovyet devletlerin

demokrasi puanlarını, hükümet ve parti sistemlerinin betimlendiği tabloya güncel veriler eklenerek analizler geliştirilecektir.

1. EKSİK DEMOKRASİLER

Girişte bahsedilen demokrasinin ilk iki temel niteliğinin olmadığı sistemleri *uydurma demokrasi* olarak nitelendiren kimi düşünürlere (Furman, 2008: 39) rağmen biraz daha insaflı ve sabırlı davranma gereğini de göz önünde bulundurarak bu demokrasileri *eksik demokrasi*, *kusurlu demokrasi* ya da *yarı demokrasi* olarak adlandırmak daha doğru bir tercih olabilir. Çünkü, o veya bu şekilde çeşitli gerekçelerle demokrasiye öykünen bir liderin, milletin ya da devletin bir gün gerçekten de demokratik olma ihtimali, herhangi bir devlete göre çok daha fazla olabilir. Bardağın boş tarafından ziyade dolu tarafının görülmesi olumlu ve pozitif bir tutum olabilir. Bundan dolayı uydurma demokrasi, sahte demokrasi, güdümlü demokrasi gibi peşinen başarısızlığın kabul edildiği kavramlar yerine, geleceğe dair bir ümit içeren eksik, kusurlu veya yarım demokrasi kavramlarının kullanımı daha yerinde olacaktır. Farklı kaynaklarda benzer veya örtüşen içeriklerle eksik demokrasi kavramı yerine *illiberal demokrasi*, *hibrit rejim*, boş, kısmî ya da düşük yoğunluklu demokrasi veya *anokrasi* şeklinde bir kullanımın olduğu da söylenmelidir.

İlk olarak eksik demokrasi tanımıyla başlamak yerinde olacaktır. En geniş anlamıyla eksik demokrasi: Demokratik anayasal biçimlerin, otoriter yönetimin gerçekliği ile birleştirilmiş demokratik sistemler olarak tanımlanabilir. Bu tarz demokrasilerin toplumdaki koşullar henüz demokrasi için olgunlaşmadan ve karşı ideolojik alternatiflerin kendini göstermediği durumlarda ortaya çıkabilmektedir.

İlliberal demokrasi denildiğinde kavramın isim babası olarak akla Fareed Zakaria gelmektedir. 1997 yılında yaptığı çalışmasında Zakaria, anayasal haklar olan, tam demokratik çoğulculuk ve azınlık haklarının olmamasının özgür ve adil seçimlerin yokluğu ile birleştiği otoriter sistemleri illiberal olarak tanımlamaktadır (Zakaria, 1997). XX. yüzyılın sonlarına doğru sayıları artan bu sistemler görüntüde seçimli ve rekabetçi olmasına rağmen aslında otoriter sistemin kendini maskeleyiği bir yapıdadır. Daha açık bir ifade ile demokratik olmayan uygulamaların, resmî olarak demokratik kurum ve süreçlerin arkasına gizlendiği yönetim biçimleri olarak

tanımlanabilir (Schedler, 2009). Bu şekilde olan otoriter sistemlerin, tek parti sistemi olduğu yanılığına da düşmemek gerekmektedir. Zira günümüzde bu sistemler bazen uydu muhalefet partileri aracılığı ile bazen de çok partili ve çoğulcu bir görünümde olmasına karşın yasamada ve basın yayında ciddi sınırlamaların bulunduğu bir şekilde de tezahür edebilir. İlliberal sistemin geçerli olduğu bu tarz devletlerde yöneticilerin zaman zaman kendi yetkilerini düzenleyen anayasal sınırları yok sayması veya görmezden gelmesi gibi durumlar da sistemin karakteristik özelliklerinden biri olarak görülebilir (Mounk, 2018: 29-52). Liberal demokrasilerin aksine başına olumsuzluk eki getirilerek türetilen illiberal demokrasilerde kişi hak ve hürriyetleri garanti altında değildir, seçimlerde usulsüzlükler ve hile sıklıkla karşılaşılan durumlardır. Bu tarz ülkelerde seçimler halk iradesinin sandığa tezahürü yerine yönetici veya yöneticilerin ulusal ve uluslararası kamuoyunda meşruluğunun *sağlanması* yöneliktir.

Hibrit rejim kavramında ise odaklanılan olgu içerikten ziyade süreçtir. Şöyle ki bu kavram, otoriter bir sistemden demokrasiye veya tam tersi demokratik bir sistemin otoriterleşmesi sürecinde ortaya çıkan karma sistemleri tanımlamak için kullanılır. Anokrasî ise Latin Amerika ve bu çalışmanın konusu olan eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki önce kısmi demokrasiye ardından da askerî veya otokratik rejimlere geri dönen ülkeleri tanımlamakta kullanılan bir kavramdır. Anokrasilerde hem demokratik hem de otokratik unsurlar karışık şekilde bir arada bulunmaktadır (Schofield ve Gallego, 2013: 3-4).

Bu demokrasileri yalnızca bir geçiş biçimi olarak algılamak hata olabilir, zira bu aynı zamanda yerleşik bir durumdur. Eski Sovyet ülkeleri incelendiğinde ve hatta yalnız Sovyetler değil dünyanın farklı yerlerindeki; Endonezya'da Suharto, Mısır'da Sedat ve Mübarek rejimleri gibi post kolonyal sistemlerde de bu tarz rejimlerin kalıcı bir nitelik kazanarak kendi iç tutarlılığına sahip, kendi mantıklarına göre gelişip işleyen, normal demokrasilere göre farklı ve bağımsız sistemler olarak kurumsallaştığı görülebilir (Furman, 2008: 39-40).

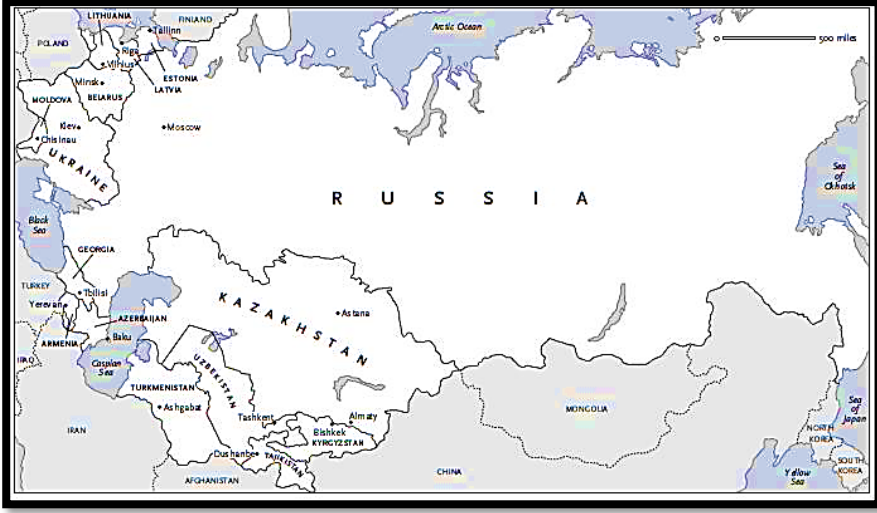
Bununla birlikte bir diğer açıdan bakıldığında ise dünyada mevcut 89 demokrasinin 40'ı otokratik bir rejimden direkt olarak demokrasiye evrilme suretiyle değil, anokrasî olarak ifade edilen bu

çalışmada eksik demokrasi olarak ele alınan hibrit rejim dönemi sonucunda geçişlerini sağlamışlardır (Colomer vd., 2016: 19).

2. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ

1917 Şubat'ında Bolşevik İhtilali sonrasında yıkılan Rus Çarlığı'nın yerine, 1922'de Avrasya'da kurulan SSCB, Doğu Avrupa'dan Kuzey Doğu Asya kıyılarına kadar uzanan büyük bir ülkedi. 1991 Haziran'ında dağılmadan önceki son resmî verilere göre ülke, dünyanın; 22.400.000 km²'lik yüz ölçümüyle dünyanın en geniş, 276 milyonu aşkın nüfusuyla ise en kalabalık üçüncü ülkesi olma özelliğini taşıdığı görülmektedir. Bu verilere Sovyetler ile hegemonyal ilişki içerisinde olan Varşova Paktı devletleri de eklendiğinde, çok daha büyük ve çok daha kalabalık bir ülke konumunda olduğu görülmektedir (DİE, 1993). Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya düzeninde siyasi, askerî ve ekonomik olarak ABD ile birlikte kutuplardan diğerini oluşturan bir ülkedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin bilinçli şekilde başlattığı uzay yarışı ve sonrasında girilen silahlanma yarışı Sovyet ekonomisini derinden etkilemiş ve onarılamaz sorunlara yol açmıştı. Bu sorunları ve ekonomik çöküntüyü önlemek amacıyla 1985 yılında Gorbaçov hükümeti tarafından glasnost (açıklık), perestroyka (yeniden yapılandırma) ve bazı önlemleri içeren bir dizi reform başlatılmıştır. Bu reform sürecinde tanınan kimi ekonomik, sosyal, siyasi haklar ve bu hakları tamamlayan esnek yönetim anlayışı dağılmakta olan ülkeyi bir arada tutmaya yetmemiştir. Bir reçete olarak ortaya konulan bu bir dizi önlemler ve reformların sağladığı görece özgürlük ortamında daha önce bastırılmış olan birçok görüşün kendilerini daha rahat ifade edebildiği bir ortama kavuştuğu söylenebilir. Tüm bu siyasi ve ekonomik ortamdan rahatsız olan bazı generaller ve Politbüro üyelerinin dönemin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti başkanı olan Boris Yeltsin tarafından engellenen başarısız darbe girişimini takip eden zaman zarfında, Gorbaçov'un istifa etmesiyle dağılma süreci resmen başlamış oldu. 8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Belarus'un katılımıyla düzenlenen toplantıda, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması anlaşması ile SSCB resmen son bulmuş oldu (Mustafalı, 2022:79-84, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/>).

3. POST SOVYET DEVLETLER

Dağılma sonrasında eski SSCB'nin yerinde Rusya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Estonya, Letonya, Litvanya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dan oluşan on beş yeni devlet kuruldu.

Tablonun 1991-92, 2012, 2023 ve *hükümet sistemleri*'ni belirten sütunları *Freedom in the World Country Ratings and Status* (https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-02/All_data_FIW_2013-2023.xlsx) adlı araştırma raporundan ilgili ülkeler seçilerek düzenlenmiştir.

Bu rapora göre ülkeler politik haklar (PH) ve sivil özgürlükler (SÖ) 1 (Özgür) den 7 (Özgür Değil) ye kadar olan marjda notlandırılmış; buradaki puanlama sonucuna göre ise ülkeler Özgür (Ö), Kısmen Özgür (KÖ), Özgür Olmayan (ÖO) olarak derecelendirilmiştir. *Ülkedeki parti sayıları* parlamentoda temsil edilen parti sayıları ve parti sistemlerinden oluşan son sütun ise araştırmacı tarafından ilgili ülke parlamentolarının internet sitelerinden edinilen bilgiler çerçevesinde oluşturulmuştur.

FROM DEMOCRACIES WITHOUT PEOPLE TO PEOPLE WITHOUT DEMOCRACIES: DISSOLVED USSR AND AFTERWARDS

	1991-92			2012			Hükümet Sistemleri			Ülkedeki parti sayıları, parlamentoda temsil edilen parti sayıları ve parti sistemleri (2012)			2023			Hükümet Sistemleri			Ülkedeki parti sayıları, parlamentoda temsil edilen parti sayıları ve parti sistemleri (2023)		
	P S H Ö	Durum		P S H Ö	Durum		Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem	Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem	P S H Ö	Durum		Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem	Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem
Azerbaycan	5 5	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	33	3	Hâkim parti	33	3	Hâkim parti	7 7	ÖÖ	Başbakanlı	59	10	Hegemonyacı parti	59	10	Hegemonyacı parti
Belarus	4 4	KÖ	7 6	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	33	7	Hegemonyacı parti	33	7	Hegemonyacı parti	7 7	ÖÖ	Başbakanlı	15	5	Hegemonyacı parti	15	5	Hegemonyacı parti
Ermenistan	5 5	KÖ	6 4	KÖ	KÖ	Başbakanlı	30	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	30	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	4 4	KÖ	Parlamentar	117	3	Hâkim parti	117	3	Hâkim parti
Estonya	2 3	Ö	1 1	Ö	Ö	Parlamentar	10	4	Çok partili	10	4	Çok partili	1 1	Ö	Parlamentar	12	6	Çok partili	12	6	Çok partili
Gürcistan	6 5	ÖÖ	4 3	KÖ	KÖ	Yarı Başkanlık	21	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	21	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	4 3	KÖ	Parlamentar	80	15	Hâkim parti	80	15	Hâkim parti
Kazakistan	5 4	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	14	3	Hâkim parti	14	3	Hâkim parti	7 5	ÖÖ	Başbakanlı	7	3	Hâkim parti	7	3	Hâkim parti
Kırgızistan	5 4	KÖ	5 5	KÖ	KÖ	Yarı Başkanlık	27	5	Çok partili sistem	27	5	Çok partili sistem	7 5	ÖÖ	Başkanlık	21	9	Çok partili sistem	21	9	Çok partili sistem
Letonya	2 3	Ö	2 2	Ö	Ö	Parlamentar	19	5	Çok partili sistem	19	5	Çok partili sistem	1 2	Ö	Parlamentar	32	7	Çok partili sistem	32	7	Çok partili sistem
Litvanya	2 3	Ö	1 1	Ö	Ö	Yarı Başkanlık	37	10	Çok partili sistem	37	10	Çok partili sistem	1 2	Ö	Yarı Başkanlık	29	10	Çok partili sistem	29	10	Çok partili sistem
Moldova	5 4	KÖ	3 3	KÖ	KÖ	Parlamentar	23	4	Çok partili sistem	23	4	Çok partili sistem	3 3	KÖ	Parlamentar	45	3	Çok partili sistem	45	3	Çok partili sistem
Rusya	3 3	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Yarı Başkanlık	29	4	Hâkim partiyeye yakın çok partili	29	4	Hâkim partiyeye yakın çok partili	7 6	ÖÖ	Yarı Başkanlık	27	8	Hâkim Parti	27	8	Hâkim Parti
Tacikistan	5 5	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Yarı Başkanlık	9	5	Hâkim parti	9	5	Hâkim parti	7 7	ÖÖ	Yarı Başkanlık	22	6	Hâkim Parti	22	6	Hâkim Parti
Türkmenistan	6 5	KÖ	7 7	ÖÖ	ÖÖ	Başkanlık	1	1	Tek parti sistemi fakat 2008'de yapılan reformlarla çok partiyeye geçiş için uğraşıyor.	1	1	Tek parti sistemi fakat 2008'de yapılan reformlarla çok partiyeye geçiş için uğraşıyor.	7 7	ÖÖ	Başkanlık	3	3	Hegemonyacı parti	3	3	Hegemonyacı parti
Ukrayna	3 3	KÖ	4 3	KÖ	KÖ	Yarı Başkanlık	197	5	Çok Partili sistem	197	5	Çok Partili sistem	4 4	KÖ	Yarı Başkanlık	22	8	Çok Partili sistem	22	8	Çok Partili sistem
Özbekistan	6 5	KÖ	7 7	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	5	5	Hegemonyacı parti	5	5	Hegemonyacı parti	7 6	ÖÖ	Başbakanlı	5	5	Hegemonyacı parti	5	5	Hegemonyacı parti

Bu tabloya göre Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan on beş ülkeden yedisi kuruldukları 1991-1992 dönemine göre 2012 yılına gelindiğinde sivil haklar ve sivil özgürlükler bakımından *kısmen özgür* statüsünden *özgür olmayan* ülke statüsüne gerilerken (Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) yalnızca bir ülke (Gürcistan) *özgür olmayan* ülke konumundan *kısmen özgür* ülke statüsüne geçmiştir. Yedi ülkenin ise statüsü kurulduğu yıldan bu güne bir değişiklik göstermemiştir (Ermenistan, Estonya, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Ukrayna).

2023 yılına gelindiğinde ise statü anlamında on beş ülkeden yalnızca birinde olumsuz yönde bir değişiklik olarak Kırgızistan Kısmen Özgür statüsünden özgür olmayan statüsüne gerilemiştir. Demokrasi puanları anlamında incelendiğinde ise tablo çok da iç açıcı görünmemektedir. Estonya, Gürcistan, Moldova ve Türkmenistan demokrasi skoru anlamında 2012 yılındaki puanlarını aynen muhafaza ederken, sekiz ülkede ise puan düşüşleri görülmüştür (Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Rusya, Tacikistan, Ukrayna). Ermenistan, Letonya ve Özbekistan ise 2012 yılına göre demokrasi skorunu artıran ülkelerdir. Bu verilerin ardından tabloda görülen ve rahatsız edici nitelik taşıyan bir olguya dikkat çekmek gerekmektedir. Bu on beş ülkeden sekizi politik haklar veya siyasal haklar kısmından taban puan olan yedi skorunu almışlardır. Hele ki Azerbaycan, Belarus, Tacikistan ve Türkmenistan her iki alandan da taban puan almıştır.

2012 yılında ülkelerin altısında hâkim parti sistemi gözlenirken (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Rusya, Tacikistan), Türkmenistan'da tek partili sistem, Belarus ve Özbekistan'da ise hegemonyacı parti sisteminden bahsedilebilir. Bunların dışında kalan altı ülkede ise çok partili sistem benimsenmiş durumdadır. Belirtmekte fayda vardır ki, hâkim partilerin etkin olduğu ülkelerde hâkim parti kendi siyasal varlığına karşı bir tehdit veya siyasal arenada bir rakip görmeye başladığında hegemonyacı partiye doğru evrilebilmektedir. Özellikle çok partili sistemin benimsendiği ve uygulandığı ülkeler incelendiğinde *Freedom House* tarafından yayınlanan raporla örtüşen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Çok partili sistemlerin benimsendiği bu ülkelerde özgürlükler kuruldukları yıldan bu yana geçen sürede kaybedilmemiş ya da daha iyi bir hâl almıştır. Hâkim parti, hegemonyacı parti ve tek parti

sistemlerinin oluştuğu devletlerde ise ibrenin aşağı yönlü olduğu söylenebilir.

2023 yılı verilerine göre analiz edildiğinde Ermenistan, Rusya ve Gürcistan'da üst üste kazanılan seçim zaferleri ile birlikte sistemin hâkim parti statüsüne dönüştüğü gözlenmektedir. Azerbaycan'da ise bir üst paragrafta dikkat çekilen unsur gerçekleşmiş hâkim partiden hegemonyacı parti sistemine bir dönüşüm olmuştur. Türkmenistan'da ise olumlu sayılabilecek bir gelişmeye imza atılarak farklı partilerin kurulmasına izin verilerek çok partili hayata doğru bir geçiş yapılmıştır. Fakat belirtmekte fayda vardır ki, bu partiler iktidar partisi ve dolayısıyla başkanın kuklası pozisyonundadır. Tablonun ülkede akredite olmuş parti sayıları ve parlamentoda temsil edilen parti sayıları kısmı ile ilgili bir uyarıda bulunmak yerinde olacaktır. Zira özellikle hegemonyacı, daha sonra hâkim tek parti sistemlerin olduğu ülkelerde parlamento aritmetiğine bakıldığında iktidar partisi dışında parlamentoda gözükken birçok partinin yalnızca bir iki sandalyesinin olduğu görülmektedir. Bu da aslında dünyaya demokratik gözükme için ilgili devlet yönetimlerince planlanmış bir olgu olduğunu düşündürmektedir.

Parti sistemleri ve aralarındaki farkların anlatılması, tablonun okunması noktasında faydalı olabilir. Bu minvalde tabloda tek partili sistem olarak anılan sistem gerçek tek partili sistem olarak tanımlanmaktadır. Gerçek tek partili sistem, siyasal sistem içerisinde hukuken ve fiilen yalnızca bir partinin olması durumunu işaret eder. Hâkim parti ve hegemonyacı parti sistemleri ise esasen tek parti sistemi içerisinde yer alan alt sistemlerdir. Bunların her ikisinde de aslında siyasal sistem içerisinde yer alan birden çok parti bulunmaktadır. Hâkim tek parti sisteminde seçimlerde iktidar yarışında birden çok parti bulunmasına karşın üst üste az çok eşit şartlar altında yapılan seçimlerde oy oranı ve parlamentoda temsili bakımından bu partilerden biri sürekli olarak diğerlerine üstünlük sağlar. Bu sistemlerde muhalefet her ne kadar görevini yerine getirirse de hâkim partinin üstün gücü nedeniyle iktidar kolay kolay el değiştirmemektedir. Hegemonyacı parti sisteminde ise durum bundan biraz daha farklıdır. Hâkim tek parti sisteminde olduğu gibi bu sistemde de siyasal arenada birden fazla parti vardır fakat bu partilerin eşit şartlar altında yarıştığı söylenemez. Mutlak üstünlüğe sahip olan parti dışında başka partilerin varlığına izin verilmez. İzin

verilen parti veya partiler ise egemen partinin çıkarları doğrultusunda ve onun politikalarını destekleyen *uydu partilerdir* (Kapani, 1999: 178-179).

Tablo okunduğunda, 1991’de kurulan bu devletlerin komünizm sonrası demokrasiyi benimsemelerine rağmen belki de komünizmden kalan otoriter eğilimlerinin etkisinde bir siyasal sistem dizayn ettikleri söylenebilir. Genel bir özellik olarak özellikle hâkim parti sisteminin benimsendiği ülkelerin büyük bölümünde her ne kadar siyasal alanda yer alan partiler çok partili sistemleri andırırsa da hâkim parti ya da güçlü başkanın muhalifi olunamayacağı hatırlatılmalıdır. Nitekim Azerbaycan’da *Yeni Azerbaycan Partisi*, Tacikistan’da *Tacikistan Demokratik Halk Partisi* dışında muhalif partiler kurulabilse de bunların güç kazanma, yaygınlaşma ve iktidar olma şansı yoktur. Benzer bir şekilde Belarus’ta Başkan Lukaşenko’nun ve Özbekistan’da İslam Kerimov’un himayesi dışındaki bir partinin kurulabilme şansı neredeyse hiç yoktur.

Ortaya çıkan bu devletler siyasal gelişme biçimlerine göre sınıflandırıldığında üç ana gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki iktidarın birkaç defa seçimlerle muhalefete geçtiği ve demokratikleşme yolunda oldukça başarılı olan Litvanya, Letonya, Estonya ve Moldova’dır. İkinci olarak iktidarın muhalefete hiç geçmediği ve buna ek olarak yetkililerin bizzat atamadıkları hiç kimseye iktidar gücünü devretmedikleri ülkelerdir ki bunlar; Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Rusya’dır. Son olarak üçüncü grupta ise yer alan ülkeler, demokratik gelişme ile otoriter yönelim arasında salınan ve en çok ülkenin yer aldığı gruptur. Bunlar; Ukrayna, Belarus, Gürcistan Azerbaycan, Ermenistan, Tacikistan ve Kırgızistan’dır. 2023 yılına gelindiğinde bu ülkelerden Belarus, Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan’ın maalesef sarkacın otoriter tarafına doğru gittiği tespiti yapılabilir.

Bahsi geçen bu ülkelerden birinci grup haricindekileri yapılan tanımlama çerçevesinde eksik demokrasiler olarak adlandırabilmek mümkündür. Özellikle ikinci grup ülkelerden olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Rusya incelendiğinde bu konu daha da anlaşılabilir bir hale gelecektir. Nitekim bu ülkelerden Kazakistan ve Özbekistan, SSCB döneminde bu cumhuriyetlerin komünist parti merkez komitelerinde genel sekreter olarak görev yapan Nursultan Nazarbayev ve İslam Kerimov tarafından yönetilmektedir. Yine vefat ettiği 2006 yılına kadar Özbekistan’ı yöneten Saparmurat

Niyazov'un Sovyet nomenklaturasının¹ bir mensubu olduğu bilinmektedir. Son olarak Rusya'ya bakıldığında durum biraz farklı olmakla birlikte siyasal iktidarın üç defa el değiştirdiği fakat bunun selevin işaret ettiği kişiler yönünde olduğu tespiti yapılabilir. Bu dört ülke için net bir şekilde anayasal anlamda demokrasi olmalarına karşın ampirik demokrasinin temel niteliklerinden çok uzak otoriter rejimler olduğu söylenebilir. İlerleyen zamanlar bu grup içerisine Belarus'un dâhil olup olmayacağını gösterecektir. Her ne kadar şu anda katı bir otoriter rejime sahip olsa da 1991 sonrasında yapılan seçimler incelendiğinde 1994'te Cumhurbaşkanı Lukaşenko'nun muhalefetin bir temsilcisi olarak demokratik ve barışçıl yollarla başa geldiğini söylemekte fayda vardır (Furman, 2008: 29).

Üçüncü grupta yer alan ülkelerden ilki olarak Ukrayna incelendiğinde, 1994'te iktidarın demokratik yollarla post Sovyet dönemi cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk'tan Leonid Kuçma'ya devredildiği görülmektedir. Fakat Kuçma sonrasında 2004 yılında Turuncu Devrimle kesintiye uğrayan sistemin an itibariyle büyük güçlüklerle de olsa istikrarlı bir şekilde sürdüğü söylenebilir. Günümüzde 2019 yılında göreve gelen Volodimir Zelenski 2022'den bu yana, Rus işgalinin sürdüğü ülkesinde, savaş şartlarına rağmen demokrasiyi görece korumayı başarabilmiştir. Yine bu grupta yer alan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan Trans Kafkasya ülkeleri incelendiğinde bu ülkelerde ortak bir özellik olarak bağımsızlığa kavuşulan 1991 sonrasında kısa süreli eski Sovyet karşıtları egemenliğinde bir süreç yaşandığı söylenebilir. Örneğin Gürcistan'da Zviad Gamasakhurdia post Sovyet dönemde iktidara gelmişken, 1992 yılının sonunda devrildi ve kısa süreli bir iç savaş sonrasında Gürcistan komünist partisi genel sekreteri Eduard Şevardnadze 2004 yılında *Gül Devrimi* adı altında organize olan halk baskısıyla görevinden istifa edene kadar iktidarı yürüttü. Sonrasında bu devrimin lideri olan Mihail Saakaşvili 4 Ocak 2004'te halk desteği yanında, Batının da desteğini alarak devlet başkanlığı koltuğuna oturdu. Ermenistan'da ilk cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan 1998'de kansız bir askerî darbe ile iktidarı kaybetti. Azerbaycan'daki durumun da bu iki ülkeden farklı olduğu söylenemez. Sovyet döneminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

¹ Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Bloku ülkelerinde sanayi, tarım, eğitim ve ekonomini gibi çeşitli kritik mevki ve makamlarda bulunan elit azınlık sınıfı.

başkanı ve post Sovyet dönemde Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Ayaz Muttallibov'dan 1992'de yapılan seçimlerde demokratik yolla görevi devralan *Milliyetçi Organizasyon Halk Cephesi*'nin lideri Ebulfez Elçibey 1993'te başlayan ayaklanma sonrasında ülkenin iç savaşa sürüklenmemesi için görevinden çekilmiştir. Sonrasında karışıklık ortamından da yararlanarak Sovyet Azerbaycan döneminde Azerbaycan KGB'sinin eski başkanı olan Haydar Aliyev yönetimi ele geçirmiştir. Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan'da Aliyev'in kalıcı ve otoriter bir rejim kurmayı başardığı iddia edilebilir. Nitekim 2003 yılına gelindiğinde iktidarı oğlu İlham Aliyev'e devrederek belki de Sovyetlerden sonra bölgede kurulan henedan tarzı ilk iktidar devrinin de mimarı olmuştur (Furman, 2008: 30-32). Günümüzde İlham Aliyev bu yönetim tarzını ve sistemi kurumsallaştırmak suretiyle pekiştirmiş, muhalefetin ortaya çıkma veya var olanların güç kazanma ihtimallerini büyük ölçüde bastırmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde ülkedeki parti sistemi hegemonyal parti sistemine dönüşmüş ve Aliyev yönetimi ciddi anlamda pekişmiştir.

Bu grup içerisinde yer alan Orta Asya devletleri incelendiğinde bunlardan ilki olan Tacikistan 1992'den 1997'ye kadar beş yıl süren kanlı bir iç savaş yaşamıştır (<http://www.hrw.org/legacy/reports/reports98/tajikistan/>). 1994'te cumhurbaşkanı seçilen Emomali Rahmon 1999'da yapılan seçimlerde %97 gibi büyük bir oyla 7 yıl için yeniden iktidara gelmiştir. Rahmon, muhalefetin seçimlere hile karıştırıldığı yönündeki iddiaların gölgesinde 2006'da yapılan seçimlerde ise %79 gibi bir oyla yeniden cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. 2013'te %84, 2020 de ise %92'lik bir oyla görüntüde çok adayın yarıştığı demokrasinin temel nitelikleriyle uyuşmayan seçimler sonrası koltuğunu korumuştur. Ülke neredeyse kurulduğu günden bu yana İmamali Rahman tarafından yönetilmektedir.

Kırgızistan'da Sovyet sonrası dönemde Asker Akayev yönetimi 2005'te yapılan *Lale Devrimi* sonrasında istifa edene kadar yönetimi elinde tutmuş, Akayev sonrasında başkan olan ve Akayev'e göre daha katı bir yönetim sergileyen Kurmanbek Bakiyev ise 2010 yılındaki halk ayaklanmasında istifa edene kadar başkanlığı sürdürmüştür. Bu grupta yer alan diğer ülkelerden farklı olarak sık sık sekteye uğrayan demokrasisine rağmen Kırgızistan Jogorku Kenes'te (Kırgızistan Parlamentosu) farklı partilerin temsil edildiği ve kurulduğu 1991 yılından bu yana başkanları değişen yegâne

ülkedir. Demokrasi adına ciddi girişimlerin olduğu ülkede maalesef bu süreçler ayaklanma, darbe ve istifalarla sık sık kesintiye uğramış ve demokrasi kurumsallaşamamıştır. Buna ek olarak Kırgızistan üç ana hükümet sistemini de tecrübe eden yegâne bölge ülkesidir.

2012 yılına kadarki verilerden hareketle tabloda birinci ve ikinci gruptaki ülkelerin siyasal yönelimleri az çok tahmin edilebilir. Her iki gruptaki ülkelerde demokratik veya otoriter rejim yollarından birini seçmiş, siyasal kurumlarını ve süreçlerini bu yönde şekillendirmiş gözükmektedirler. Fakat üçüncü gruptaki demokrasi ve otoriterlik arasında salınan ülkelerin tercihlerinin hangi yönde olacağının net cevabını zaman gösterecektir. Bu ülkelerden Ukrayna'nın demokrasiye, Belarus'un ise otoriterizme yakın olduğu söylenebilir. Tacikistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın görece otoriter rejime yaklaştığı Gürcistan ve Ermenistan'ın ise görece demokrasiye daha yakın olduğu şeklinde bir tespitten de bahsedilebilir (Furman, 2008: 32). 2023 yılına gelindiğinde bu öngörünün net bir şekilde tutarlı olduğunun altı çizilmelidir.

4. POST SOVYET DEVLETLERDE SİYASAL GELİŞMELE- RİN BİÇİMLENMESİNDE ETKİN OLAN FAKTÖRLER

Post Sovyet devletlerin benimsedikleri siyasal yönler kuşkusuz ki önemli ölçüde temelde dinî ve kültürel faktörler tarafından şekillenmektedir. Birinci grup içerisinde yer alan ülkelerin Batılı kültür ve dinlerle yakın ilişkileri gözden kaçırılmamalıdır. Batı Avrupa ile olan coğrafi yakınlıkları, dinleri kültürleri ve hatta yaşam pratikleri noktasında bu ülkelerin Batı Avrupa kültüründen etkilendiği söylenebilir. Nitekim Ortodoks Moldova'nın dışında bu ülkelerin çoğunun Lutheryan ve Katolik olması da rastlantı değildir. Yine ikinci grupta yer alan ülkelere Rusya dışındakilerinin Müslüman oldukları görülmektedir. Moldova dışında Ortodoks ülkelerin ve Müslüman ülkelerin 1991'de başlayan bu süreci demokrasi anlamında birinci gruptaki ülkeler kadar hızlı ve başarıyla tamamlayabildiği yoktur. Dinin siyasal yolun belirlenmesinde ne denli önemli bir rol oynadığı bir başka araştırmanın konusu olmakla birlikte bu coğrafyada önemli bir faktör olduğu da göze çarpmaktadır (Furman, 2008: 32-33).

Dinsel ve kültürel faktörlerin dışında ulusal bilincin siyasallaşması da çok önemli bir faktör olarak ele alınabilir. Dünya

üzerindeki bütün halkların yaratıcı mitleri, efsaneleri, destanları ve gururla andıkları olay ve dönemlerden söz edilebilir. Halkların geçmişlerinden gelen bu gibi öğelerin siyasal kültürün önemli bir bileşkesi olan ulusal bilincin oluşmasında ve bunun siyasallaşmasında büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Örneğin aynı etnik kökeninden (Slav) ve gelmelerine ve inanışları bakımından (Ortodoks) aynı olmalarına karşın Ukrayna ve Rusya'nın durumu bu noktada açıklayıcı olabilir. Nitekim tarihinde emperyal bir geçmiş olan Ruslar'ın ulusal bilinçlerinde en önemli izler Büyük Petro ve IV. Ivan (Korkunç) gibi otokratik liderler tarafından bırakılmıştır. Ukrayna ise emperyal amacı olmayan kendi içine kapalı ve istikrarlı devletten yoksun bir tarihe sahiptir. Rusya ve Ukrayna arasındaki Sovyet sonrası gözlenen farklılıkların açıklanmasında bahsedilen bu ulusal geçmiş ve bilincin büyük payı olduğu düşünülebilir. Bu konuda bir örnek daha verilecek olursa yine aynı etnik kökenden (Türk) ve dinden (İslam) gelen Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar'dan ayrılmaktadır. XIV. yüzyılda ulusal bilincini Timurlenk çağına dayandıran Özbekler'in hanları seçimle belirlenen ve göçebe bir hayat tarzı yaşayan fakat kuvvetli devlet geleneği olmayan Kazak ve Kırgızlardan farklılıkları vardır (Furman, 2008: 33).

Kültürel homojenlik olgusu da post Sovyet devletlerindeki farklılaşmaların açıklanmasında yardımcı olabilecek bir diğer önemli faktördür. Yine Rusya ve Ukrayna örneğinden hareketle Ukrayna'nın parçalanmış dinî yapısına karşın Rusya'da bu yapının çok daha homojen oluşuna bu noktada dikkat çekilebilir. Kuşkusuz ki bu homojenlikte imparatorluk döneminden yadigar kalan güçlü demografik millî bir özün (çekirdek etnisitenin) olmasının rolü büyüktür. Sovyetler'de birbirinden farklı ve çeşitli çok sayıdaki halkın bir arada yaşamasına rağmen Rus karakterli güçlü bir merkez göze çarpmaktadır. Birbirinden oldukça farklı çevre tarafından kuşatılmış bu güçlü merkezin bir devlet politikası olarak çevrenin önemli kısımlarına Rusları yerleştirmek suretiyle, himayesindeki halkları Ruslaştırarak bu homojeniteye ulaşmaya çalıştığı söylenebilir. Bu noktada komünist ideoloji ve resmî anlamda birbirine eşit halklar ve cumhuriyetler söylem ve uygulamasının bu asimilasyonun adeta kamufle olduğu düşünülebilir. Nitekim günümüzde bile bölgede etkin dilin Rusça olması bu asimilasyonun ne denli başarılı olduğunun bir göstergesi olarak ortaya konulabilir.

Belki de burada bahsedilen faktörlerle açıklanamayacak ve adeta bir çelişki gibi ortada kalan bir ülke olarak Belarus'un

durumu farklılık arz etmektedir. Bahsi geçen bu üç faktöre dördüncü bir faktör olarak devlet liderlerinin kişilikleri eklendiğinde bu çelişki ortadan kalkacaktır. Tarihsel olarak Sovyetlere göre çok daha liberal bir toplum yapısı olan Belarus'ta Lukaşenko'nun güçlü kişiliği siyasal sisteme yön veren başlıca unsur olarak düşünülebilir ve bahsi geçen çelişik durumun açıklanmasında faydalı olabilir.

Siyasal yolun belirlenmesinde etkili olan bu faktörler ülkeleri değerlendirilmesinde daha rahat analiz yapma imkânı tanımaktadır. Bu faktörler ışığında konuşulacak olursa Rusya ya da Özbekistan'ın hiçbir zaman demokratik sistemler kuramayacakları anlamı çıkarılmamalıdır. Zira şu da bir gerçektir ki Rusya'nın Ukrayna'ya göre Özbekistan'ın ise Kazakistan ve Kırgızistan'a göre demokratikleşmesi çok daha zordur.

Bu başlık altında güncel bir tartışmaya da yer vermek faydalı olacaktır. Yukarıda sayılan faktörlere ek olarak tercih edilen hükümet sistemi ve demokrasi arasında bir korelasyon kurmaya çalışan düşünürler de vardır (Cheibub, 2012). Özü itibariyle her biri demokratik hükümet sistemleri olan başkanlık, yarı başkanlık, parlamenter sistem ve bunların alt türleri² doğru uygulandığında demokratik sonuçlar verebilir. Fakat antidemokratik yönelimlere sahip yönetimlerin demokrasi değil otoriterlik, kaos ve istikrarsızlık üretmeleri de mümkündür. Çalışmanın konusu olan Sovyet sonrası devletlerde de yalnızca hükümet sistemi üzerinden giderek yukarıda sayılan faktörler göz ardı edilirse doğru analizler yapılamaz. Başkanlık sistemi veya yarı başkanlık sisteminin alt türü olan başbakanlı başkanlık veya süper başkanlık gibi sistemlerin otoriter eğilimleri beslediği açıktır, fakat bu tek başına bir faktör değildir. Örneğin Rusya, Özbekistan ya da Tacikistan parlamenter sistemi benimsediğinde ya da tam tersi bir bakış açısıyla Estonya ya da Letonya başkanlık veya yarı başkanlık sistemini benimsediğinde, bu ülkelerin demokrasi karnelerinde çok da fazla bir değişiklik görülmeceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Çoğu akademisyen ve düşünürü göre bir hibrit sistem yansıması olarak eksik demokrasiler münferit birer sistem olarak kendi

² Hükümet sistemleri ve alt türleri ile ilgili bakınız (Shugart ve Carey, 1992; Elgie, 2011).

gerçeklikleri, kuralları ve kurlsızlıkları ayrıca süreklilik kazanmış halleri ile kalıcı nitelikte başlı başına bir sistem olarak görölmektedir. Bardağın boş olan tarafını görme ve ümitsizlik içeren bu yaklaşım yerine bu sistemlerin geçiş dönemi sistemleri olarak ele alınması ve düşünölmesi daha faydalı olabilir. Demokrasiye duyulan inancı da içinde barındıran bu bakış açısı benzer nitelikteki ölkeler için de vazgeçmişlik yerine bir gayeyi kendi içinde barındırmaktadır.

Post Sovyet devletler içerisinde ikinci ve üçüncü grup devletlerin komünizm sonrası süreçte demokrasiye geçişlerinin sancılı olduğu söylenebilir. Bu devletlerin genelinde geçiş sürecinin ilk yıllarında Gürcistan'da Tengiz Kitovani ve Jaba İoseliani, Azerbaycan'da Suret Huseyinov, Tacikistan'da Sangak Safarov örneklerinde olduğu gibi suçlu kişilerin bile demokrasiye geçişteki bu kaotik ortamdan faydalanarak iktidara geldikleri gözlenmiştir. Bunda komünist gelenekten miras kalan güçlü bir düzen talebinin büyük bir role sahip olduğu söylenilebilir. Kaostan bunalmış bir halkın, bir anlamda yeniden düzen ve otorite kurma amacıyla görevlendirdiği liderler, bölgede otokrasiye yönelen siyasal sistemler kurarken, belki kendi sonlarını garantiye almak belki de uluslararası arenadaki meşruluklarını sağlamak amacıyla ideolojik anlamda *sözde* demokratik siyasal sisteme müdahale etmedikleri görölmektedir. Kimi ölkelerde, seçimlerde alınan büyük oranlı oylar bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu anlamıyla yapılan seçimlerin büyük bölümünde şaibelerin olması, muhalefetin susturulması, kişi hak ve hürriyetlerinin geniş ölçüde sınırlandırılması, demokrasinin uygulamadan ziyade anayasalarda kaldığının bir göstergesi olarak sunulabilir.

Bu süreç bir geçiş süreci olarak algılandığında bölge ölkelerinin siyasal yapılarının da eksik demokrasi olarak adlandırılabilceği sonucuna ulaşılabilir. Lakin bu eksiklikler tamamlanmaz ve halk unsuru ihmal edilirse bölgedeki siyasal yapıların sonunun demokrasinin esamesinin okunmadığı otoriterizme yöneleceğini ve kurumsallaşacağını söylemek için kâhin olmak gerekmemektedir.

Bölgede yaygın bir şekilde benimsenen *Hâkim Parti Sistemi*'nin, hâkim partinin siyasal meşruiyetini veya konumu tehdit edebilecek partiler ortaya çıktığında, Azerbaycan örneğinde net bir şekilde görüleceği üzere, hegemonik parti sistemine dönüşme

olasılığı bölge ülkeleri için demokratikleşme açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarabilir.

Demokratik bilincin oluşmasında son derece önemli ve girişte bahsedilen demokrasinin iki temel niteliği olan özgür adil ve düzenli seçimlerin yapılması, çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği ve azınlık haklarının garanti altına alınmış olması bölgede özellikle özümsemesi gereken niteliklerdir. Nitekim uluslararası seçim gözlemcilerinin raporlarında da tespit edildiği üzere bölge ülkelerinde göze çarpan ortak özellik olarak seçimlere hile karıştırılmasına ve seçim yolsuzluklarına sıklıkla rastlanmaktadır. Başta bu seçim hile ve yolsuzlukları nedeniyle ortaya çıkan halk ayaklanmaları ve renkli devrimler demokrasiye olan inancı sürekli baltalamakta ve oluşan bu kaotik durumla birlikte, otoriter lider ve sistemlerin yolunu açmaktadır. Düzen ve istikrar arayışında olan halkın ise bir anlamda bu lider ve sistemleri meşrulaştırmakta olduğu tespiti yapılabilir. Bu noktada şu hususu vurgulamakta da fayda vardır. Sadece serbest ve dürüst seçimlerle siyasal iktidarın belirlenmesi dahi bir ülkenin demokratik olarak nitelendirilmesi için çoğu kez yeterli görülmektedir. Çünkü demokrasinin tüm diğer unsurlarının bir toplumda içselleştirilip öğrenilmesinin en güzel yolu ara vermeden seçimleri yapmaktır.

Muhalefete tahammülsüzlük ve muhalefetin susturulması, seçimlerin kontrol altında tutulmaya sağlanması ve manipüle edilmesi, medyanın ve sivil toplum kuruluşlarının susturulması nihayetinde toplum üzerindeki denetimin sıkılaştırılması, geri besleme mekanizmalarını durduracak bir anlamda demokrasinin emniyet supaplarını iş göremez hale getirecektir. Bu da lider ve yöneticilerin toplumda neler olduğunu tam olarak kavrama şansını ortadan kaldırdığından her an toplumsal patlamalara gebe bir sistem ortaya çıkarabilir. Dahası, Sovyet döneminden farklı olarak bağımsızlığı takip eden yıllarda bu ülkelerde vatandaşlara tanınan ve aslında son derece normal olmasına karşın o dönem büyük bir özgürlük olarak düşünülen seyahat hakkı gibi psikolojik açıdan özgürlük izlenimi veren şeyler, yeni kuşakları tatminden epey uzaktır ve artık yetmemektedir. Küreselleşen dünyada gelişen iletişim ve haberleşme araçları ve sosyal ağlar sayesinde dünyayı tanıma imkânı bulan bu kuşakların, eksik demokrasilerle yetinme ihtimalinin gittikçe azaldığı öngörüsünde bulunulabilir.

2012'de yapılan bu tespitlerin 2023'e gelindiğinde maalesef olumsuz yönde artarak devam ettiği görülmektedir. On beş post Sovyet devletinden, demokrasi anlamında puanını koruyan veya yükselten ülke sayısı yalnızca altıdır. Ermenistan, Letonya ve Özbekistan puanını artırırken, Estonya, Gürcistan, Moldova ve Türkmenistan ise puanını korumuştur. Fakat Türkmenistan'ın puanını koruma nedeni zaten değerlendirme skalasındaki en düşük puan olan yedi puanı aldığı ve daha da altına inemeyeceğinden dolayıdır. Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Rusya, Tacikistan ve Ukrayna'da ise demokrasi anlamında bir gerileme söz konusudur.

Küresel demokrasinin de yara aldığı son 20 yılda post Sovyet devletlerin büyük bir bölümü bu olumsuz trendden etkilenmiştir. Ermenistan, Rusya ve Gürcistan'da ardı ardın gelen seçim zaferleri bu ülkelerdeki parti sistemlerini hâkim tek parti sistemine dönüştürürken, Azerbaycan'da ise hâkim tek parti yönetimi hegemonyacı tek partiye doğru evrilmiştir. Bu ülkelerin tek istisnası Türkmenistan'dır. Daha önce gerçek tek parti sisteminin hâkim olduğu ve parti kurulmasının mümkün olmadığı ülkede güdümlü de olsa muhalif partilerin kurulmasına izin verilmiş, kurdurulan iki muhalefet partisi aracılığı ile çok partili hayata geçiş yönünde bir adım atılmıştır.

Son bir tespit olarak 2023 yılına gelindiğinde, Azerbaycan, Belarus, Tacikistan ve Türkmenistan demokrasi skalasında taban puan olan yedi puan olarak dünya sıralamasında listenin en sonunda yer almaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Özbekistan'ın ise listenin en sonuna inmesine ramak kaldığını belirtmek yerinde olacaktır.

Özellikle geçiş sürecini tamamlayamayarak otoriter sistemlere dönüşen, demokrasi sıralamalarında adeta listenin en altına çapa atmış olan ve demokrasi yokluğu noktasında gelişmemiş Afrika ülkeleriyle yarışan bu post Sovyet devletleri incelendiğinde tablo gerçekten oldukça karamsar görünmektedir. Neredeyse kuruluşundan beri, tek bir parti veya lider tarafından yönetilen bu ülkelerde demokratikleşme ancak bu lider ve partilerin öncülüğü ve gayretleriyle gerçekleşebilir. Çünkü mevcut şartlar, bahsi geçen ülkelerde bir muhalefetin ortaya çıkması önünde ciddi engeller koymaktadır. Bu noktada iktidarı elinde bulunduranların derhal sorumluluk alması ve demokratikleşme konusunda adımlar atması

bir zarurettir. Bahsi geçen lider ve partilerin demokratikleşme yönünde atacakları adımlar bir anlamda onların ülke ve millet sevgilerinin de turnusolu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Cheibub, J. A. (2012). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colomer, J., Banerjea D. ve Mello F. (2016). "Democratization-To Democracy Through Anocracy". *Democracy&Society*. 13(1): 19-25.
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üzerine*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- DİE (1993). *Eski SSCB Cumhuriyetleri İstatistik Göstergeleri 1970-1992*, Ankara: DİE Yayınları
- Dursun, D. (2008). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Elgie, R. (2011). *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press.
- Furman, D. (2008). "Imitation Democracies: The Post-Soviet Penumbra". *New Left Review*. (54): 29-47.
- <http://www.hrw.org/legacy/reports/reports98/tajikistan/> (2.7.2012).
- https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-02/All_data_FIW_2013-2023.xlsx (17.7.2023).
- <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/> (28.6.2023).
- Kapani, M. (1999). *Politika Bilimine Giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Mounk Y. (2018), *The People Vs. Democracy*. London: Harvard University Press.
- Mustafalı, A. (2022). *Rus Milliyetçiliği Tarihsel Süreç ve Putin*. Ankara: Polietika Yayınları.
- Schedler, A. (2009). "Electoral Authoritarianism". *The Sage Handbook of Comparative Politics* içinde, Ed. N. Landman ve T. Robinson, 380-393. London: Sage.
- Schmidt, M. G. (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Schofield N., Gallego M. (2013). "La modelización de la política: Autocracia y Anocracia". *Nuevo institucionalismo: Gobernanza, Economía y Políticas Públicas* içinde, Ed. X. C. Arias, G. Caballero, 181-204. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Shugart, M. S. ve Carey, J. M. (1992). *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zakaria, F. (1997). "The Rise of Illiberal Democracy". *Foreign Affairs*. (76): 22-43.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.